

som offer og betaling og Gerhard trækker her på den tankegang, som vi også finder i Melanchthons fremhævelse af Kristi velgerninger – transaktionsdimensionen er dog hos Gerhard betydeligt mere fremtrædende – og forbindes med tanken om Guds altid forudgående given, som vi finder hos såvel Luther som Melanchthon. Denne given er dog ikke på samme måde som hos Luther fremhævet som udtryk for guddommelig selvhengivelse. Giver og gave falder hos Gerhard ikke entydigt sammen, og Gerhard minder her mere om Melanchthon.

Tilsammen er disse to bøger en væsentlig kilde til forståelsen af den tidligste ortodoksi. De vil sandsynligvis bidrage til at nuancere ortodoksi-begrebets brugbarhed og dermed understøtte tendenserne imod erstatningen af dette begreb med begrebet om konfessionalisering.

Bo Kristian Holm

1. Andreas Stegmann

Johann Friedrich König. Seine Theologia positiva acroamatica (1664) im Rahmen des frühneuzeitlichen Theologiestudiums. Beiträge zur historischen Theologie 137. Tübingen: Mohr Siebeck 2006. VIII + 318 s. € 49.

2. Johann Friedrich König

Theologia positiva acroamatica (Rostock 1664). Red. og oversat af Andreas Stegmann. Tübingen: Mohr Siebeck 2006. VI + 520 s. € 79.

Johann Friedrich König (1619–1664) er ikke en af den lutherske ortodoksis mest produktive teologer. Han dør meget tidligt. Alligevel får han stor indflydelse takket været hans eneste større bog, der udgives i hans dødsår: *Theologia Positiva Acroamatica*. Denne bog fremstiller den dengang samtidige lutherske teologi på en systematisk måde (i dens “antisynkretistiske” variant, sådan som den kendes fra Leipzig og Wittenberg, hvor König fik sin akademisk skoling, jf. St. 1,7–26), men til forskel fra andre berømte systematiske fremstillinger (fx fra Gerhard eller Baier) er værket ganske kortfattet. Königs *Theologia* bliver en af den lutherske teologis mest succesrige dogmatiske lærebøger. Den læses på seminarer til omkring 1750 (St. 201–224). Karakteristisk for bogens succes bliver den grundlaget for Quenstedts *Theologia Didactico-Polemica Sive Systema Theologicum* (1685), jf. St. 210–211. Men bogen har også en “anden virkningshistorie” (St. 225), hvor König forstås som en typisk repræsentant for den “lutherske skolastik”, og det sædvanligvis i en negativ forstand. *Alpha illud Orthodoxiae metaphysicae* bliver han – nedsættende – kaldt i et pietistisk tidsskrift fra 1709 (St. 225), og Budde skriver i sin *Isagoge Historico-Theologica* (1730), at König kun fremstiller teologien som en benrad uden saft og blod (St. 234: *skeleton ... succo omni et sanguine destitutum*). For den repristinerende lutherske teologi i det 19. århundrede var Königs bog tilsyneladende ikke så vigtig som fx Gerhards, Baiers, Quenstedts fremstillinger (den sidste afhænger af König!) og – fremfor alt – Hollazs *Examen Theologicum Acroamaticum* (1707). Hase citerer ham nogle

gange – i sin *Hutterus Redivivus*. Det samme gør Schmid (*Die Dogmatik der evangelisch-lutherischen Kirche*), mens Luthardt overtager Buddes vurdering (*Kompendium der Dogmatik*, Leipzig 81889, 52). Hyppigere citeres han i Elerts senere “*Morphologie des Luthertums*” (1931). Stor betydning får Königs *Theologia* for Ratschows *Lutherische Dogmatik zwischen Reformation und Aufklärung* (1964.1966), hvor den tjener som grundlagstekst (St. 1,240–242). Königs *Theologia* ligner både hvad angår korthed og i udbredelse Hutterus *Compendium Locorum Theologicorum* (1610). Også denne – ældre – fremstilling af den lutherske teologi bliver grundlag for kommentarer (fx fra *Bechmann* i året 1690, jf. St. 180) og betragtes som typisk repræsentant for den lutherske ortodoksi (jf. titlen på Hases *Hutterus Redivivus*).

Stegmanns hensigt er at korrigere tendensen i virkningshistorien til såvel at overvurdere som at ringeagte Königs bog. Begge tendenser hænger, som Stegmann demonstrerer, sammen med falske forventninger: Den akademiske teologi i det 17. årh. finder ikke kun sted i dogmatikker, og et dogmatisk kompendium som Königs bog tilstræber ikke at præsentere hele kristendommen, men forudsætter akademisk undervisning. For en korrekt vurdering er det derfor nødvendigt at fortolke dette dogmatikkompendium ud fra dets “*Sitz im Leben*”. I den sammenhæng tager Stegmann en stor mængde kilder i betragtning for at give et detaljeret billede af det akademiske liv, som Königs værk var bestemt for (jf. St 1,100–185). Ikke mindst denne meget lærde fremstilling gør Stegmanns bog relevant også for den bredere videnskabshistoriske forskning.

Stegmanns monografi akkompagneres af en tekstudgivelse, man må være meget taknemmelig for. Tekstudgivelsen baserer sig på 14. udgaven (1719), men denne tekst korrigeres nogle gange ud fra førsteudgaven (1664), som generelt indeholder mange fejl (jf. Kö XV–XVI). Et tvedelt apparat noterer læsemåder fra 20 forskellige udgaver (jf. Kö XLVIII–L) og nogle gange parallelsteder, som hjælper til at forstå teksten. Den tyske oversættelse er ment som et hjælpemiddel til den latinske tekst og skal ikke erstatte denne. Derfor er oversættelsen ikke altid ordret, men præsenterer en tysk tekst, som skal kunne forstås. Henvisninger til skriftsteder i Königs værk bliver for læselighedens skyld undertiden udeladt i oversættelsen.

Jan Dochhorn

Jens Holger Schjørring og Jens Torkild Bak (red.)

Fra modernitet til pluralisme. Nation-stat-folk-kirke i den 20. århundredes Europa. København: Anis 2008. 375 s. Kr. 298.

Det nye, fyldige bind fra “Forum for Europæisk Kirkekundskab” er, som allerede titlen lader ane, så bredspektret, at der ikke er tale om noget samlet synspunkt eller forskningsbidrag i bogen. Hvor tidligere bind om *Velfærdsstat og kirke* (2005) og *Udfordringer til folkekirken* (2006) havde et så relativt afgrænset fælles fokus, at det sammen med den løse styring gav plads til